

МИСЛИТЕЛІ
НІМЕЦЬКОГО
РОМАНТИЗМУ

М И С Л И Т Е Л І
Н І М Е Ц Ь К О Г О
Р О М А Н Т И З М У

УПОРЯДКУВАННЯ
ЛЕОНІДА РУДНИЦЬКОГО
ОЛЕГА ФЕШОВЦЯ

ВИДАВНИЦТВО
«ЛІЛЕЯ-НВ»

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК 2003

БКБ 87.3 (4НІМ)

М 65

Програма «Українська філософська бібліотека»
Благодійного фонду «Філософський проект»

Т. 1

Видання підготовлено в співпраці з:
Українським Вільним Університетом (Мюнхен, Німеччина),
філософським факультетом Львівського національного університету
імені Івана Франка (Львів, Україна)

та за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження»
(Київ, Україна).

Ця книга є першою в українському книговидавництві спробою загального охоплення німецького Романтизму, феномену, без опису якого неможливо реконструювати історію становлення естетичної, етичної та філософської думки не лише Німеччини, але й усього світу, та інспіруюча сила якого є відчутною й нині у мисленні сучасної людини.

Наукова рада програми:

Володимир Болюбаш (Торонто, Канада)
Ріхард Бруннер (Ульм, Німеччина)
Тарас Возняк (Львів, Україна)
Райнгард Гайденройтер (Мюнхен, Німеччина)
Киртіс Генкок (Канзас, США)
Ролянд Пітч (Мюнхен, Німеччина)
Пітер Редпат (Нью Йорк, США)
Леонід Рудницький (Філядельфія, США)
Гельмут Феттер (Відень, Австрія)
Олег Фешовець (Львів, Україна)
Роман Цяпало (Деб'юк, США)
Микола Шафовал (Мюнхен, Німеччина)
Ульріх Шваєр (Мюнхен, Німеччина)

Головний редактор програми:

Олег Фешовець (Львів, Україна)

Дизайн *Олени Рубановської*
Верстка *Ірини Шумади*
Коректура *Алли Журави, Лідії Левицької*

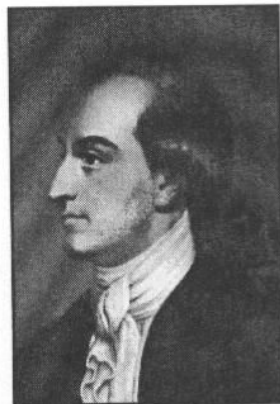
Мислителі німецького Романтизму / Упор. Леонід Рудницький та Олег Фешовець. — Івано-Франківськ: Вид-во «Лілея-НВ», 2003. — 588 с.

ISBN 966-668-016-5

© Л. Рудницький, О. Фешовець,
упорядкування, вступна стаття, коментарі, 2003
© Видавництво «Лілея-НВ», 2003

● Йоганн Вольфганг фон Гете

(Johann Wolfgang von Goethe)

Поет, письменник, драматург, мислитель, природознавець, політичний і культурний діяч. Народився 28.08.1749, Франкфурт-на-Майні; помер 22.03.1832, Ваймар, Тюрингія.

Останній універсальний геній людства, який залишив відбиток свого духа не тільки в царині літератури, але й у різних галузях гуманістичних і природознавчих наук. Його творчість надзвичайно багатогранна, хоч і дуже часто автобіографічна. Він пройшов різноманітні етапи у своєму житті і цікавився усіма аспектами природи і людського духу.

Діючи під впливом філософії природи Ж.-Ж. Руссо, творчости Шекспіра й ідей Гердера, Гете вже рано у своєму житті подолав традицію французького раціоналізму і перебрав провід літературно-мистецького руху «*Буря й натиск*». Після переїзду до Ваймару (1775) на запрошення Карла Августа, князя Саксен-Ваймарського, подорожей до Італії, студій філософії Спінози і розвинення дружби з Фрідріхом Шіллером (1759—1805) Гете став на суто класичних позиціях і відкинув романтизм, який у тих часах опанував усі німецькомовні країни і під впливом якого він творив досі.

Гете уперше здобув собі славу в Німеччині своєю драмою про Середньовіччя п. н. *Göts von Berlichingen mit der eisernen Hand* (Гец фон Берліхінген із залізною рукою, 1773), а по всьому світі — автобіографічним епістолярним романом *Die Leiden des jungen Werthers* (Страждання молодого Вертера, 1774), який мав величезний вплив на літературу і на життя цілих генерацій молодих людей: багато хто, прочитавши цей роман, вчинив самогубство.

Сьогодні Гете найбільш відомий завдяки своїй драмі *Faust* (Фавст, перша частина 1808, друга частина 1832) та своїй поезії. Великий внесок він зробив також у розвиток німецької прози, головним чином через свій освітній роман *Wilhelm Meister* (дві частини: Літа науки Вільгельма Майстра, 1797 і Літа мандрів Вільгельма Майстра, 1821) і через свою автобіографію *Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit* (З мого життя. Поезія і правда, 1817). Сам Гете вважав свою природознавчу працю *Farbenlehre* (Вчення про колір, 1810), у якій він полемізує з Ньютоном, своїм найважливішим твором. До цієї категорії належить також його *Metamorphose der Pflanzen* (Нарис про метаморфозу рослин, 1790).

Гете створив багато нових термінів, серед них поняття *Weltliteratur* (світова література), яке мало вплив на розвиток порівняльного літературознавства і літературознавства в Україні (Франко, Стус та ін.). Він також спричинився до теоретичного осмислення жанру новели і розвитку студій естетики.

Поезії Гете перекладалися в Україні вже за його життя (Гулак-Артемівський. «Рибалка», 1828); першу частину «Фавста» перекладали такі поети, як Франко, Дмитро Загул та ін., а обидві частини твору переклав Микола Лукаш. Найповнішим зібранням поезій Гете українською мовою є видання Петра Тимочка «Йоганн Вольфганг Гете. Невгасима любов» (1997).

НА ПОШАНУВАННЯ ШЕКСПІРА

Мені видається, що надія залишитися навіть тоді, коли доля веде до загального неіснування, — найшляхетніше наше почуття. Це життя, панове, надто коротке для нашої душі, воно свідок, що кожна людина, найнепомітніша і найвизначніша, найнеспроможніша і найшляхетніша, може спізнати будь-яку втому, але не втому жити; і що ніхто не досягає мети, якої так жагуче прагнув — бо хай там як довго щастить на життєвому шляху, людина рано чи пізно падає, часто з гадкою, ніби доскочила

З німецької переклав
Тимофій Гаврилів
за виданням: *Johann Wolfgang von Goethe. Werke: Hamburger Ausgabe.*
— München—Nördlingen:
DTV, C. H. Beck, 1998

мети, в яму, яку Бог зна хто їй викопав, і обертається на ніщо.

На ніщо! Я! Який для себе означаю все, адже все, що знаю, я знаю лише через себе! Так волає кожний, хто відчуває себе, він робить великі кроки цим життям, готуючись у нескінченний шлях туди. Звісно, кожний, хто як може. Якщо одна людина дріботить щосили, то інша крокує семимильними кроками, переступає її, так що два кроки останньої дорівнюють денній мандрівці першої. Хай собі як знає, проте стараний мандрівник — наш друг і приятель, і ми чудуємося і визнаємо його ходу велета, йдемо за ним услід, міряємо наші кроки його кроками.

В подорож, панове! Одне побачення такого сліду наснажує нас більше, ніж споглядання тисячолітньої королівської процесії.

Сьогодні ми вшановуємо пам'ять найзатягішого мандрівника і тим вшановуємо себе самих. Заслуги, які ми підносимо, пустили паростки всередині нас.

Не сподівайтесь, що я писатиму багато і чемно, спокій душі — то не святкове вбрання; крім того, досі я мало роздумував про Шекспіра; покараний, розчулений, коли все почалося, я спізнав найвище, на що здатний. Перша сторінка, яку я в ньому вчитав, віддала мене йому на ціле життя, а дочитавши першу п'єсу, я стояв, наче сліпо-народжений, якому чарівна долоня раптом дарує прозоріння. Я розпізнав, я відчув, як моє існування подовшало на цілу нескінченність, все було новим, незаним, а від незвичного світла заболіли очі. Поволі я вчився бачити, і, дякуючи своєму тямущому генієві, я досі жваво відчуваю те, що здобув.

Я не маю жодного сумніву, відмовляючись від театру трьох єдностей. Єдність місця видалася мені страшною в'язницею, єдність дії і часу — то важкі кайдани нашого самонавіювання. Я вистрибнув на свіже повітря і вперше відчув, що маю руки і ноги.¹ А тепер, побачивши, скільки кривди заподіяли мені пани в буцегарні трьох єдностей, скільки ще вільних душ там побивається, то мені б серце луснуло, якби я не оголосив їм війну і щодня не намагався розтрощити їхні двері.

¹ Хіба можна краще сказати про момент звільнення?!

Грецький театр, який французи взяли за зразок, був улаштований так, що радше який-небудь маркіз зміг би змавпувати Алкібіада,² ніж Корнель піти вслід за Софоклом.

Спочатку інтермецо служби Божої, потім урочистості політики — отак трагедія показувала великі діяння батьків народові, вдаючись до чистої простоти досконалости, викликаючи цільні, великі почуття в душах, бо сама була цільною і великою.

І в яких душах!

Грецьких! Я не можу збагнути, що це означає, але відчуваю і задля короткості покликаюся на Гомера, Софокла і Теокріта,³ які навчили мене відчувати.

Проте відразу я швиденько додаю: «Французику, пощо тобі грецькі лати, вони завеликі тобі й заважкі».

Тому всі французькі трагедії — то пародії на себе самих.

Як усе врегульовано, як схожі вони між собою, наче пара шкарбанів, які вони нерідко нуднющі, особливо і назагал у четвертому акті, це ви знаєте, на жаль, з власного досвіду, тож далі не розводитимуся.

Кому першому спало на думку перенести героїчні й державні акції на театральний кін, я не знаю, нехай любитель скористається нагодою і помізькує-покрытикує. Чи належить честь відкриття Шекспірові, сумніваюся: досить уже, що він підніс її на висоту, якої досі ніхто не зміг подолати, якої мало які очі побачать, тож годі сподіватися, що комусь вдасться глянути вище за нього, або взагалі його перевершити.

Шекспіре, мій друже, якби ти був межі нами, я б не міг ніде жити, тільки з тобою, я б залюбки виконав роль Пилада, якби ти грав Ореста,⁴ — набагато охочіше, ніж роль якого-небудь верховного жерця в Дельфійському храмі.⁵

Ось хочу відкласти писання, щоб завтра продовжити, адже зараз мовлю тоном, який видається вам, мабуть, не таким повчальним, як підказує моє серце.

Театр Шекспіра — скринька справжнісіньких дивовиж, з якого світова історія пролинає перед нашими очима, рухана за непомітні нитки. Він

² Алкібіад (прибл. 450—404 рр. до Р. Х.) — військовий і політичний діяч давніх Атен, родич Перикла і учень Сократа; брав участь в Пелопонеській війні, добився відновлення війни проти Спарти після Нікейського миру (420 р. до Р. Х.), організував військову експедицію проти Сиракуз (415 р. до Р. Х.), але після звинувачення в святотатстві втік у Спарту, де допоміг розробити план військових дій проти Атен; будучи запідозреним у зраді, втік до Персії, звідки вів переговори з олігархічною партією Атен (411 р. до Р. Х.), але коли атенський флот повстав проти олігархічного уряду, перейшов на бік демократичної партії та був обраний стратегом; командує флотом, йому вдалося відновити контроль Атен над протоками, після чого його було призначено стратегом-автократом (командувачем армії та флоту); в 407 р. до Р. Х. було звинувачено у прагненні до тиранії, і він був змушений перебраться до Тракії, а пізніше — в Персію, де його було вбито за вимогою Спарти.

³ Теокрит (кін. 4—1 пол. 3 ст. до Р. Х.) — старогрецький поет, родом із Сиракуз, засновник жанру ідилії: вірші-розповіді, написані переважно гекзаметром, змістом яких є опис щоденного життя простих людей на фоні природи і увага переважно зосереджується на психологічному стані персонажа (серед романтиків прихильником цього жанру був Жан Поль); його найвідомішим послідовником був римський поет Вергілій.

⁴ Пилад та Орест — в грецькій мітології два нерозлучні друзі; історія їх життя фіксує момент переомого патріархального принципу над матриархальним: Орест, син Агамемнона на Клітемнестри, разом з сестрою Електрою вбиває матір та її коханця за те, що ті, в свою чергу, вбили його батька; при сприянні Атени та Аполлона і після тривалих випробувань, врешті, був виправданий; стали персонажами трагедій Есхіла, Софокла, Еврипіда.

⁵ Дельфійський храм — один з найвідоміших релігійних центрів давньої Греції; присвячений богові Аполлонові: тут він, за переказом, убив змія Пітона; з 7—6 століття до Р. Х. став відігравати роль загальногрецького святилища, де перебував Дельфійський оракул; став центром, де приймалися найважливіші політичні рішення та кредитні операції; офіційно закрито римським імператором Теодосієм I.

поклав писати простим стилем, його п'єси обертаються довкола потаємної крапки (якої ще не побачив і не визначив жодний філософ), в якій збігається самотність нашого «я», претензійна свобода нашого воління з необхідним рухом цілоти. Проте наш зіпсутий смак так затуманює погляд, що ми потребуємо ще одного створення світу, аби вийти з цієї темряви.

Всі французи і заражені німці, навіть Вілянд, у цьому питанні виявилися не на висоті. Вольтер, який обрав собі фах дошкуляти вельмишановному панству, і тут виявився справжнім Терситом.⁶ Був би я Уліссом,⁷ нехай би гриз собі спину під моїм скипетром.

Більшість цих панів закидають, мовляв, що за характери.

А я кажу: природа! природа! Всі Шекспірові постаті — сама природа.

Душать мене за шию.

Дайте повітря, дозвольте говорити!

Він змагався з Прометеєм,⁸ за його образом і подобою творив свої характери *коласальним форматом*; не дивно, що не впізнаємо своїх братів; всіх їх він оживляв подихом *свого* духу, він промовляє з кожного, їхня схожість непомилна.

І що взагалі за зухвальство нашого сторіччя судити про природу? Звідки нам її знати, коли ми відмалку закорсетані і зацяцьковані, всі без винятку. Часто сором бере перед Шекспіром, адже іноді здається, особливо на перший погляд, що не одне зробив би по-іншому! Щойно потім розумію, що я бідолашний грішник, ладний виполоти з Шекспіра природу, і що мої фігури — то мильні бульбашки, надуті романськими диваками.

І насамкінець, хоч, власне, я ще не починав.

Те, що славетні філософи казали про світ, стосується також Шекспіра, те, що ми називаємо злим, — тільки інший бік добра, невід'ємний від існування і від цілоти, так як пустелі належить розпікатися, а Лапландії замерзати, щоб панувала рівновага. Він веде нас через весь світ, а ми, розніжені, недосвідчені, кричимо на кожного цвіркуна, якого стрічаємо: «Господи, він хоче нас з'їсти».

⁶ Терсит — ахейський воїн з поеми Гомера «Іліада», який наважився на зборах під Троєю звинуватити Агамемнона в жадібності та бундючності, за що був побитий; його ім'я пізніше набуло значення зухвалої та конфліктної людини; порівняння з Вольтером не випадкове, навіть у випадку побиття.

⁷ Улісс — римська версія імені Одиссея.

⁸ Прометей — у грецькій мітології один з титанів, що всупереч волі Зевса викрав та передав людям вогонь, за що був приречений на тривалі страждання; був звільнений Гераклом; пізніша версія цієї історії походить від Платона і Есхіла: в ній Прометей є творцем людей та засновник культури; саме титанізм цього персонажа привернув увагу Кальдерона, Гете, Байрона, а в українській традиції — Шевченка:

За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію політі.
Споконвіку Прометея
Там орел карає...

«Вперед, панове! Прокиньте всі шляхетні душі з елізію так званого доброго смаку, де вони дрімають у знудьгованих сутінках, напівіснують, напів не існують, маючи пристрасть у серці, але без мозку в кістках, бо замало стомлені, щоб відпочивати, і заледачі, щоб діяти, протринькують і прозіхують свої тінисті життя між миртами і лаврами.

ІЗ ПРАЦІ «НАРИСИ ПРО МИСТЕЦТВО»

[...] Коли митець, передумовою для якого мусить бути природний талант, в прадавні часи, після того, як він на зразках трохи повправляв свої око та руку, звернувся до предметів природи, з вірністю і старанням якнайточніше наслідував їхні форми та кольори, сумлінно ніколи не віддалявся від природи і кожную картину, яку він мав створити, знову починав і завершував в її присутності, тоді такий митець завжди буде дуже цінним, бо йому не бракуватиме неймовірної правдивості, а звідти, — його роботи мусять бути надійними, могутніми й багатими.

[...] Такі предмети мусять бути легкими і завжди доступними; вони мають бути такими, щоб їх можна було зручно розглядати та спокійно копіювати; душа, яка займається такою справою, мусить бути тихою, зануреною в себе і невибагливою в такому помірному вдоволенні.

Отже, цей вид копіювання буде здійснюватись щодо мертвих або нерухомих предметів спокійними, вірними, обмеженими людьми. Хоча він за своєю природою не виключає високої досконалості.

[...] Виключно такий спосіб дії буде для людини, як правило, занадто педантичним та неповним. Вона бачить гармонію багатьох предметів, яку можна змалювати лише завдяки жертві окремим; в малюнку її дратує наслідування літер природи; вона винаходить для себе самої свій спосіб, творить свою мову, для того, щоб схоплене душею передати згідно з її баченням, надати предметові, який вона вже часто повторювала, свою особливу виразну форму, при цьому не маючи тоді перед собою природи і навіть точно її не пам'ятаючи.

*З німецької переклала
Катерина Фешовець
за виданням: Johann Wolfgang von
Goethe. Werke: Hamburger Ausgabe.
Band 12. — München—Nördlingen:
DTV, C. H. Beck, 1998*

Й. В. фон Гете в 1770-х роках

Та вона стане мовою, в якій безпосередньо проявляється та визначається дух промовляючого. А оскільки і способи бачення моральних предметів у душі кожного самостійно думаючого вилаштовуються та формуються по-різному, то і кожен митець цього типу буде по-різному бачити світ, схоплювати та передавати, виражатиме його явища обдуманіше чи легковажніше, відтворюватиме його ґрунтовніше чи більш поверхово.

Ми бачимо, що цей спосіб наслідування найвдаліше застосовуватиметься щодо тих предметів, які в одному великому цілому вміщують багато малих підлеглих предметів. Останніми ми мусимо пожертвувати, якщо має бути досягнутим загальне вираження великого предмета, що, наприклад, стосується зображення ландшафтів, коли при бажанні педантичного розглядання дрібних елементів і небажанні втримання уявлення цілого мета не може бути вповні досягнутою.

[...] Якщо мистецтво через наслідування природи, через намагання створити собі загальну мову, через точне і глибоке вивчення предметів доходить аж до того, що воно завжди і точно ознайомлюється з якостями предметів і видом їх існування, і що воно охоплює поглядом ряд постатей, і вміє ставити поряд та наслідувати різні характерні форми, тоді *стиль* стає найвищим ступенем, до чого воно може дійти; ступенем, на якому воно має право зрівнятися з найвищими людськими намаганнями.

Так, як просте наслідування базується на спокійному існуванні і сповненій любові присутності, а манера охоплює якесь явище з легкою, спроможною душею, то стиль настільки базується на найглибших основах пізнання, на сутності речей, наскільки нам дозволено розпізнати її у видимих і очевидних формах.¹

[...] Можна легко помітити те, що ці, тут відокремлені один від одного способи мистецького творіння, є спорідненими між собою і можуть легко переходити з одного в інший.

¹ Так виглядає, що тема стилю має сенс тоді, коли вичерпані самі теми, коли вже мало що нового можна сказати і залишається лише саме як сказати.

Навіть просте наслідування легко схопних предметів, — ми хочемо тут взяти за приклад квіти та фрукти, — можна підняти на дуже високий рівень. Природним є те, що той, хто змальовує троянди, незабаром буде знати і розрізняти найгарніші та найсвіжіші троянди і знаходитиме їх серед тисяч запропонованих йому літом троянд. Отже, тут відбувається вибір, без того, щоб митець створив собі загальне поняття про красу троянди.² Він має справу з доступними формами; все залежить від різноманітного визначення і кольору поверхні. Оксамитові персики, злегка запилені сливи, гладкі яблука, блискучі вишні, сліпучі троянди, розмаїті гвоздики, барвисті тюльпани — всіх їх, за бажанням, він матиме на найвищому рівні досконалості їх цвіту і зрілості перед собою в своїй тихій майстерні; він надасть їм найвдаліше освітлення; його око, граючись, звичається до гармонії блискучих кольорів; він буде спроможним постійно оновлювати ті ж самі предмети і через спокійне наслідуюче споглядання простого існування розпізнавати та схоплювати якості цих предметів без виснажливої абстракції: і таким чином виникнуть чарівні творіння якогось Гойсума, чи Рагелі Ройш, які митці створили нібито виходячи за межі можливого. Очевидно, що такий митець мусить стати значнішим і рішучішим, коли в додаток до його таланту він є ще й навченим ботаніком: коли він з самого кореня розпізнає вплив різних частин на розвиток та ріст рослини, їх призначення та взаємодію; і коли він побачить та продумає поступовий розвиток листків, квітів, запліднення, плоду та нового зародка. Тоді плід покаже свій смак не лише через певні якості, але й здивує та одночасно повчатиме нас через вірне їх зображення. В цьому сенсі можна буде сказати, що він створив свій стиль, оскільки, з іншого боку, можна легко побачити те, як би такий майстер, якщо він не робить все дуже точно і коли б йому легко вдавався вираз лише того, що впадає і сліпить вічі, швидко перейшов до манери.

Отже, просте наслідування ніби передує стилю. Чим вірніше, старанніше, чистіше воно береться

² Тут бачимо протилежну до Шопенгаверівської естетичну позицію.

за твір, тим спокійніше воно відчуває побачене, чим розкутіше наслідування передає побачене, чим більше воно привчається до думання при цьому, тобто чим більше воно вчиться порівнювати подібне, а неподібне відділяти одне від одного і підводити окремі предмети під загальні поняття, тим достойнішим буде воно для того, щоб самому переступити поріг святині.³

Якщо ми далі розглянемо манеру, то ми побачимо, що вона в найвищому сенсі та в чистому значенні слова може бути посередником між простим наслідуванням та стилем. Чим більше в її легшій методи ми наближаємось до точного наслідування, чим старанніше вона, з іншого боку, намагається схопити і доступніше виразити характерне предметів, чим більше вона їх обох поєднує через чисту, жваву, дійову індивідуальність, тим вищою, більшою та поважнішою вона ставатиме. Якщо ж такий митець не притримуватиметься природи і не думатиме про неї, то він все далі відходитиме від основи мистецтва, його манера ставатиме все пустішою і незначущою, чим далі вона відходитиме від простого наслідування та стилю.⁴

Нам не потрібно повторювати тут, що ми слово манера вживаємо у високому та поважному сенсі, так що митці, роботи яких потрапляють, на нашу думку, в коло манери, не мусять скаржитись на нас. Найважливішим для нас було тримати слово стиль в найбільшій повазі, щоб не шукати вислову, який позначав би найвищий рівень, якого колись досягло і зможе досягти в майбутньому мистецтво. Лише розпізнавання цього рівня є блаженством, а спілкуватись про нього зі знавцями є дорогоцінною насолодою, і для такого спілкування ми далі ще знайдемо декілька нагод.

³ Читачеві з європейського узбіччя тут варто було б ще нагадати про неприпустимість перескакування через сходинки. А що стосується самого романтизму, то важливою синхронністю наведених у збірнику двох текстів Гете є протиставлення «варварського» мистецького генія Шекспіра та витонченого італійського маньєризму.

⁴ Ну а це, напевне, не зможе почути той, хто звик до симуляцій.

